

HISTORICKÁ UDALOSŤ AKO FILOZOFICKÝ PROBLÉM (k Foucaultovmu ponímaniu udalosti)¹

IVAN BURAJ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

BURAJ, I.: Historical Event as a Philosophical Problem (Foucault's Conception of Event)
FILOZOFIA 59, 2004, No 1, p. 20

Drawing on Foucault the author tries to answer the questions such as What is actually an event?, What is it that makes an usual phenomenon an event?. What is it that makes a historical event to emerge out of a set of banal events? It is evident, that the answers to these questions depend on the general view of history. Foucaultian history is nominalistic, i. e. stressing the uniqueness of historical event. The latter is never isolated, but together with other events creating a net with an intrinsic structure. This structure determines the status or order and meanings of particular events and sheds light on the critical role of one of these events. And vice versa: due to this critical historical event a contingent set of events becomes structured and ordered. An illustration is Foucault's analysis of the origin of insanity as a mental illness.

I. Dennodenne sa z novín, rozhlasu, televízie a najnovšie aj prostredníctvom internetu dozvedáme o stále nových udalostiach, ktoré časom prekryjú novšie udalosti, a tak stále dookola. Sú však medzi nimi i také udalosti, ktoré už nič neprekryje, nevymaže. Ani čas. Naopak, na vlnách plynúceho času sa prenášajú z generácie na generáciu, uchovávajú sa v ľudskej pamäti ako večná trauma alebo ako motív konania... Skrátka, stávajú sa historickou udalosťou.

Čo je vlastne historická udalosť? Asi sa všetci zhodneme v tom, že je to niečo jedinečné, výnimočné. Ako však od seba odlišiť "skutočnú" historickú udalosť od historickej banality? Pre niekoho je historickou udalosťou povedzme zakladanie vinohradov v okolí Bratislavy, pre iného je to bezvýznamný jav. Prečo pre samotných historikov má určitá (hoci aj drobná) udalosť význam, a iná zostáva nepovšimnutá? Čo spôsobí, že navonok celkom všednú, nenápadnú, marginálnu udalosť zrazu niekto povýši na mimoriadnu historickú udalosť? Dá sa vôbec takáto udalosť nejako objektivizovať, aspoň v hrubých rysoch opísať a označiť, čo ňou môže byť a čo ňou v žiadnom prípade nemôže byť? Je to sama udalosť, jej vlastná štruktúra, jej "objektívny" zmysel a význam, ktorý ju takpovediac nevyhnutne predurčuje stať sa historickou udalosťou? Alebo ju vytvára náhodný súhrn podmienok, "šťastných" okolností? Alebo je to napokon len subjekt, ktorý robí udalosť historickou udalosťou, napríklad tým, že jej sám vtlačá význam, že ju z rôznych (najčastejšie politických) dôvodov vyťahuje na svetlo, hypertrofuje, sakralizuje či naopak bagatelizuje alebo zatracuje, že o nej hovorí a píše,

---

¹ Tento článok je prepracovanou a rozšírenou verziou môjho príspevku prednesenom na konferencii organizovanej Katedrou filozofie a dejín filozofie FiF UK v Bratislave pod názvom *Filozofia: minulé podoby, súčasné perspektívy* 7. 2. 2003.

že ju interpretuje?²

Odpovede na tieto a podobné otázky sú závislé od celkového chápania dejín (a to zase od prevládajúcej filozofie, ideológie, náboženstva atď). Ako tvrdí známy francúzsky historik Francois Furet, existujú rôzne dejiny v závislosti od zvoleného prístupu, uhla pohľadu, referenčného poľa interpretácie historických faktov. Napríklad o francúzskej revolúcii "existujú dejiny rojalistické, dejiny liberálne, dejiny jakobínske, dejiny anarchistické alebo libertínske a tento zoznam nie je vylučovací - tieto senzibility totiž nie sú všetky protikladné... Revolúcia umožňuje všetky cesty bádania." ([2], 18)

Tradičná historiografia obvykle chápala udalosť ako niečo objektívne dané, historicky nevyhnutné, vyplývajúce z historickej continuity a zároveň ako čosi mimoriadne, veľkolepé. Napríklad sa tvrdilo, že všetko musí mať svoj pôvod, historickú genézu, ktorú vyvolala nejaká mimoriadna udalosť. Kde nie je takáto mimoriadna, veľkolepá, "zakladajúca" udalosť, tam nie je ani kauzalita, a kde niet kauzality, tam nemôžu byť ani dejiny. Z toho potom priamo vyplývalo nedocenenie významu drobných historických udalostí, ktoré by sa mohli stať základňou pre vznik "veľkých" politických udalostí.

Pre Foucaultovo chápanie historickej udalosti je naopak príznačné neustále zdôrazňovanie významu tzv. malých (jedinečných a v podstate náhodných) udalostí alebo, ako ich ešte nazýva, "mikroudalostí", ktoré môžu mať pre dejiny väčší význam ako všetkým dobre známe "veľké" udalosti (nejaká známa historická bitka, veľké víťazstvá a porážky, narodenie, život a smrť panovníkov, ich činy a pod.).³

Foucault rozlišuje niekoľko typov, skupín, resp. vrstiev udalostí. Prvú skupinu predstavujú udalosti, ktoré ležia takpovediac na povrchu diania, a preto sú bezprostredne viditeľné a poznateľné. O čosi nižšie sa nachádza druhý typ, skupina udalostí - neviditeľné pre väčšinu súčasníkov, o ktorých ale majú predsa len poznatky (ktoré nie sú im celkom neznáme). Príkladom tohto typu udalostí môže byť zvyšovanie alebo pokles cien vplývajúcich na každodenné správanie bežných ľudí. A nakoniec kdesi úplne naspodku sa vyskytujú udalosti, ktoré je ťažké presne lokalizovať, ktoré sú akoby neviditeľné, a napriek tomu znamenajú rozhodujúci prelom, ruptúru v ďalšom vývoji. To je príklad veľkých hospodárskych zvrátov, t. j. bodov, od ktorých začína

---

² Ako ešte ďalej vysvetlím, udalosť mimo, bez kontextu stráca význam, zmysel - nie je udalosťou. A každý takýto kontext otvára priestor pre rozličné interpretácie. Úzka spojitosť medzi udalosťami a ich interpretáciami sa zreteľne prejavuje v mýtoch, zvlášť v moderných politických mýtoch (pozri napríklad [1], 9 - 10). Inými slovami, každá história zahrnuje voľbu, dáva prednosť niečomu, predpokladá nejakú mienku, je teda interpretačná ([2], 11). Znamená to, že je aj nevyhnutne subjektívna? Nemusí. Nie každá interpretácia je schopná "vyvolať", vyprodukovať historickú udalosť. Napríklad Francúzska revolúcia "zadáva" empirické pole jej novej interpretácie.

³ Foucault tu bol s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvnený francúzskou historickou "školou" (resp. hnutím) *Annales* (Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff a ďalší), pre ktorú je okrem iného charakteristická snaha pracovať s dejinami na základe podrobného štúdia dokumentačného materiálu z rôznych oblastí života spoločnosti. A tak popri skúmaní veľkých okruhov problémov, ako je povedzme história feudálnej spoločnosti, nevoľníctva alebo vlastníctva, sa predstavitelia tejto školy venovali čiastkovým, veľmi konkrétnym témam (napríklad dejinám tela vo Francúzsku v určitom historickom období) a v tejto súvislosti sa zaujímali niekedy o skutočne bizarné dokumenty (lekárske predpisy, politické pamflety a pod.).

ekonomický rast, pokles, resp. ekonomická stabilita. Tie spravidla prichádzajú pomaly, nepozorovane, až natoľko nenápadne, že si ich súčasníci často vôbec neuvedomujú. Úlohou bádateľov v oblasti dejín (a nemusia to byť iba špecialisti historici) je odhalenie práve týchto neurčitých, difúzných, skrytých udalostí ([3], 277 - 278).

Čím si vysvetliť Foucaultov enormný záujem o "malé" udalosti?

Sám o tom hovorí toto: "Keď otvoríte noviny, môžete sa napríklad dozvedieť, že muž v hádke zabil svoju ženu: aj taký je všedný život, keď v určitý okamih v dôsledku takejto nehody, deviácie, takéhoto malého excesu vzniká niečo obrovské, čo zase ihneď splasne ako nafúknutý balón... Naša neuvedomená história pozostáva z miliónov, z miliárd takýchto drobných udalostí, ktoré pomaly ako dažďové kvapky zanechávajú stopy na našom tele, na našom spôsobe myslenia. A potom takáto náhoda, ktorá ako jedna z týchto mikroudalostí zanechala tiež za sebou stopy, sa môže stať pamätníkom, knihou, filmom... Práve táto náhoda ma veľmi fascinuje." ([4], 117 - 118)

Nie je to však iba náhodný charakter "mikroudalostí", ako ešte uvidíme, ktorý Foucaulta na nich fascinuje. Ale nepredbiehajme.

Akoby oporu pre svoj osobitý prístup k historickej udalosti hľadá u Kanta. V jednej štúdií [5] sa zameriava na dva Kantove texty. Prvým je článok *Odpoveď na otázku: Čo je osvietenstvo?* z roku 1784, v ktorom sa Kant zamýšľa nad všeobecnými filozofickými otázkami spoločenského pokroku a kde prichádza k záveru, že jeho cieľom je ľudská sloboda a k nej nemožno dospieť jednorázovou revolučnou akciou, ale iba postupne, trpezlivou cestou osvety. O niekoľko rokov Kant tento problém pod vplyvom Francúzskej revolúcie viac vyostřil, keď sa už v nadpise svojho článku priamo pýta *Čo je revolúcia?* (1798). Už úvodný Foucaultov komentár prezrádza, že si tieto články nevybral náhodou, ale celkom cielene. Obširne z nich cituje, aby ukázal, že aj Kant sa dištancoval od tradičného ponímania udalosti a že aj on bol jasným prívržencom tzv. malých udalostí. Konkrétne pri skúmaní otázok spojených s pokrokom si nemáme všimnúť "veľké" historické udalosti (rozpad veľkých ríš, živelné pohromy, korunovácie a smrť panovníkov a pod.), ale pozornosť máme venovať menej grandióznym a menej očividným udalostiam.

Čo je to však za historickú udalosť, ktorá nie je "veľká", viditeľná? Napríklad, ak je už reč o revolúcii, bolo by asi dosť bizarné o nej tvrdiť, že nie je prevratnou, a teda nie "veľkou" a očividnou udalosťou. Nie je práve ona ukázkovým príkladom veľkej svetodejinnej udalosti, ktorá v jednom okamihu radikálne rúca zdanlivo večné, neotrasiteľné sociálne a politické štruktúry, ktorá všetko obracia naruby - z malých vecí robí veľké, z "malých", dovtedy nenápadných ľudí veľké osobnosti a opačne?

Kant si to nemyslí. Podľa neho nie toto tvorí pravú podstatu a zmysel revolúcie ako historickej udalosti. Za jej najvýznamnejšiu črtu on sám považuje entuziazmus ľudí, ich oduševnenie pre revolúciu. V akom zmysle je entuziazmus pre revolúciu udalosťou?

Na základe konkrétneho štúdia Francúzskej revolúcie Kant identifikoval tri hlavné znaky historickej udalosti: že je "rememorativum, demonstrativum, pronosticum" (teda doslova, že je to spomienka, ukážka, prognóza). Voľne povedané, historická udalosť musí byť vzhľadom na minulosť nezabudnuteľná, vzhľadom na prítomnosť preukázateľná a vzhľadom na budúcnosť predvídateľná. Revolúcia - ako ohnisko entuziazmu, ako divadlo naplňajúce pocitom priazne, sympatií tých, ktorí sa na nej skôr

nepriamo zúčastňujú - vykazuje podľa Kanta všetky tieto znaky. Predovšetkým revolúcie sú udalosti, na ktoré sa **nezabúda** ("signum rememorativum"), lebo odhalili v ľudskej prirodzenosti dispozíciu, schopnosť vyvíjať sa a byť slobodný. To, čo je na nich významné, nie je samotná revolučná zmena, lebo tá mení len vonkajší svet ľudí, ale to, čo sa odohráva v ich hlavách - ich entuziazmus. "Signum demonstrativum" vyjadruje, **ukazuje** trvalú - aj keď väčšinou iba virtuálnu - prítomnosť a účinnosť tejto dispozície a tiež jej predvídateľnosť ("signum pronosticum"), lebo aj keď výsledky revolúcie môžu byť spochybňované, **pravdepodobne** nikto nezabudne na entuziazmus, ktorý vyvolala. "Vecou, ktorá je na revolúcii dôležitá, teda nie je sama revolúcia, ale to, čo sa odohráva v hlavách ľudí, ktorí sa jej nezúčastňujú, alebo v každom prípade nie sú jej principiálnymi činiteľmi, je to vzťah, ktorí k revolúcii majú tí, ktorí sami nie sú jej aktívnymi činiteľmi. Prorevolučný entuziazmus je podľa Kanta istou morálnou dispozíciou ľudstva; táto dispozícia sa neustále prejavuje dvoma spôsobmi: po prvé v práve všetkých národov na zriadenie, ktoré im vyhovuje, a po druhé v princípe zhodnom s právom a morálkou takého zriadenia, ktoré sa zo svojej podstaty samo vyhýba každej útočnej vojne." ([5], 236)

II. Ako pripomína F. Furet, počnúc rokom 1789 historici prejavovali priam "posadnutosť zaoberať sa počiatkom dejín, posadnutosť, z ktorej sú utkané každé národné dejiny, sa sústreďuje práve na revolučný zlom" ([2], 12). Odvtedy tiež zdôrazňujú, že historická udalosť sa dá pochopiť len s pomocou opozície diskontinuity a kontinuity. Inými slovami, o udalosti sa dá hovoriť až vtedy, keď ľudstvo prejaví snahu vyvieť dejiny z ich monotónnej rutiny smerom k slobode a rozumu.

Takto nejako chápu udalosť aj mnohí súčasní autori. Napríklad H. Arendtová vymedzuje udalosť na základe dvoch kritérií: 1. Udalosť na rozdiel od obyčajnej histórie je vždy niečo **výnimočné**. Pri obyčajnom chode histórie sa ustavične opakuje jedno a to isté, jeden a ten istý poriadok, jedna a tá istá postupnosť, kde po príčine jednotvárne nasleduje účinok, kde sa nič mimoriadne nedeje. 2. Udalosť znamená teda vždy niečo **nové** (nový svet, nové časy, nový poriadok, nové storočie a pod.). "Udalosti definujeme ako prípady, ktoré prerušujú rutinné procesy a rutinné postupy..." ([6], 10)

Podobne aj Foucaultov blízky priateľ Gilles Deleuze kladie proti sebe dva prístupy k udalosti. Prvý si všíma udalosť len na pozadí jej uskutočnenia v histórii. Druhý prístup zaznamenáva udalosť v jej jedinečnosti, v procese jej stávania. A tento proces Deleuze striktno oddeľuje od histórie: "Stávanie nepatrí k histórii; história označuje iba súbor podmienok - hoci aj nedávnych -, od ktorých sa odvraciam, aby sme sa 'stávali', t. j. aby sme vytvorili niečo nové." ([7], 188) Napriek tomu sa oba tieto - podľa neho - celkom odlišné prístupy a pojmy sústavne zmiešavajú. Napríklad keď sa hovorí, že revolúcie končia zle, zamieňa sa budúcnosť revolúcií v dejinách s revolučným stávaním sa nás. Predovšetkým sa tu zabúda na to, že revolučné stávanie je niekedy jedinou možnosťou ľudí, ako odpovedať na neznesiteľné podmienky a zachovať si svoju dôstojnosť ([7], 188 - 189).

Deleuze, Arendtová a ďalší takto svojím ponímaním udalosti ožívujú klasickú bipolaritu medzi historickou kontinuitou a diskontinuitou. Udalosť sa chápe len ako jedinečný jav, ako trvalá diskontinuita. Dejiny sa rozpadajú na navzájom nesúvisiace

časové okamihy. Vyzdvihuje sa predstava veľkých "skokov", skokmi sa pohybujúceho času.

Aký postoj tu zaujíma sám Foucault? Ako sa dá usudzovať aspoň podľa komentára ku Kantovej filozofii dejín, Foucault nevnímal udalosť tak kategoricky. Napríklad osvietenstvo chápal nielen ako jedinečnú, epizodickú historickú udalosť, otvárajúcu európsku modernosť, ale aj ako stály, nezvratný proces prejavujúci sa od svojho vzniku až dodnes v dejinách rozumu, vo vývoji racionality a techniky, autonómie a autority vedenia. Skrátka, "je filozofickou otázkou, vpísanou od 18. storočia do nášho myslenia". Preto "zachovajme úctu k tým, ktorí sa snažia, aby bolo opatrované živé a neporušené dedičstvo Aufklärung". To však hneď upresňuje, keď dodáva: "Nevolám po tom, aby sme ochraňovali zostatky Aufklärung, ide tu o samotnú otázku o tejto udalosti a o jej zmysle (o otázku dejinnosti univerzálneho myslenia), ktorá by mala pretrvávajúť v prítomnosti a byť opatrovaná duchom ako to, čo musí byť myslené." Analogicky aj na revolúciu treba pozeráť z oboch uhlov pohľadu súčasne: ako na zlom, prevrat v dejinách a zároveň ako na trvalú hodnotu, ako na znak dispozície, ktorá sa uplatňuje v histórii ľudstva ([5], 239).

Aj preto Foucault na rozdiel od Deleuza nielenže nezavrhol dejiny, ale vlastne sústavne písal nejaké dejiny - šialenstva, vedenia, trestania, sexuality... Vo všetkých týchto prípadoch hľadá bod vzniku, miesto prelomu, "stávania", v ktorom jedny dejiny končia a druhé začínajú. A tu (na tejto pomyselných hranici) môže vzniknúť dojem, akoby sa dejiny zastavili na bode nula a medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou sa vytvorila neprekonateľná priepasť, čo najmä politici a "profesionálni" revolucionári umne politicky a ideologicky využívajú a zneužívajú.

Zo všeobecného hľadiska Foucault rozlišuje niekoľko možných prístupov k dejinám, od čoho sa odvíja aj rôzny prístup k historickej udalosti. V prvom, dodnes rozšírenom prístupe sa dejiny chápu ako jedna veľká, trvalá kontinuita skrytá za zdanlivou diskontinuitou. Na ilustráciu možno uviesť Toquevilla, ktorý ešte na začiatku 19. storočia podrobil kritike spomínanú predstavu o revolúcii ako radikálnom zlome, príchode nového času, ako počiatku celkom novej doby. Naopak, konkrétne Francúzska revolúcia je podľa neho priamym pokračovaním starého režimu. Je "revolúciou - procesom", ktorá ako taká rozširuje a privádza k dokonalosti administratívny štát a rovnostársku spoločnosť - charakteristické už pre starú monarchiu ([2], 22 - 29).

Druhý prístup, ako sme videli na príklade Deleuzovej koncepcie, zase úplne odmieta myšlienku kontinuity dejín, uznáva iba jej diskontinuitu a jedinečnosť udalostí.

Tretí prístup, ktorý je zároveň Foucaultovi zrejme najbližší, síce tiež vyzdvihuje jedinečnosť a diskontinuitu historických udalostí, ale zároveň zdôrazňuje, že dejiny predstavujú spleť (na seba) nahromadených diskontinuit ([3], 279). Inými slovami, dejiny pozostávajú zo zlomových okamihov a súčasne sú miestom "totalizácie", zoskupovania, preskupovania a nového usporadúvania udalostí, čo nie je mysliteľné bez zachovania istej kontinuity.

Akceptovanie určitej kontinuity pravdepodobne vyplýva z Foucaultaovej nedôvery, ba až averzie k radikálnym revolučným programom nového usporiadania sveta. "Zo skúsenosti vieme," pripomína a varuje, "že snaha o únik zo súčasnej reality, rovnako ako snaha o vytváranie všeobecných programov inej spoločnosti, iného spôsobu myslenia,

inej kultúry, inej vízie sveta viedla iba k návratu tých najnebezpečnejších tradícií" ([8], 375).⁴ Možno aj preto sa naša doba, ako je Foucault presvedčený, nesie v znamení konca samotnej revolúcie, aspoň v jej klasickej podobe, predstavovanej ako radikálna zmena, ktorá od základov rozvráti jestvujúci poriadok a dosiahne úplné a konečné oslobodenie. Naopak si myslí, že skutočné oslobodenie spoločnosti je súčasťou širších a zdĺhavých, nikdy nie celkom zavŕšených procesov. Preto sa tu viac prikláňa k malým krokom, čiastočným transformáciám, schopným postupne prekračovať a meniť danú spoločensko-historickú situáciu, odmietať alebo modifikovať zdanlivo ustálené politické usporiadanie, systémy, zoskupenia, inštitúcie.

Tým by sme chceli čiastočne poopraviť a čiastočne aj vyvrátiť jeden rozšírený mýtus o Foucaultovi (o ktorý sa však sám svojimi myšlienkami a vyjadreniami zaslúžil), že vo svojom ponímaní dejín uznáva výlučne diskontinuitu a jedinečnosť udalostí.

III. Pravdou je, že jeho história, ako ju sám charakterizuje, je nominalistická. To znamená, že je nezlučiteľná s myšlienkou veľkej, nepretržitej kontinuity, s predstavou o pokroku ako železnej následnosti a nevyhnutného prechodu od nižšieho stupňa k vyššiemu. Naproti tomu zdôrazňuje jedinečnosť, svojbytnosť, nelineárnosť, náhodnosť, rozdiely a rozptyl udalostí. Jeho historická metóda nechce zanedbať alebo podceňovať ani tú najmenšiu zmenu, odchýlku, zlom, hranicu či začiatok niečoho nového. Naopak, chce si všímať a analyzovať každý hlboký prelom do roviny kontinuit (19, 306). Týmto prelomom - ako už bolo podčiarknuté - nemusí byť nutne nejaká veľká historická udalosť. Ale môžu sa ním stať (a nezriedka sa ním stávajú) drobné, náhodné, na prvý pohľad bezvýznamné udalosti. Predsa z dejín poznáme nemálo udalostí, ktoré v danej chvíli sotva niekto spozoroval a ktoré napriek tomu zásadným spôsobom ovplyvnili ich ďalší priebeh. Foucault sa zaujíma práve o takéto zdanlivo malicherné, nepodstatné udalosti. Je to o to dôležitejšie, že skutočne významné dejinné udalosti sa nezriedka začínajú "ticho", nenápadne. Jeho práce sú preplnené skúmaním tohto typu udalostí.

Napríklad historicky prelomovou udalosťou v dejinách šialenstva bolo pre Foucaulta založenie Všeobecného špitálu v roku 1657, ktorý vlastne zahájil "vek rozumu", epochu moderného racionalizmu, tým, že vykázal šialenstvo do oblasti mentálnej choroby. Rovnaký význam, tentoraz pre moderný penálny systém - a v širších súvislostiach aj pre zrod nového typu moci, ktorú Foucault nazval "disciplinárnu" alebo "panoptickou" mocou - pripisoval málo známej lokálnej epizóde: dátumu oficiálneho otvorenia trestnej kolónie v Mettray v roku 1840. Na základe detailnej analýzy väzenských reforiem dospel k záveru, že práve táto nenápadná epizóda mala na modernú penalitu väčší vplyv než niektoré omnoho známejšie historické udalosti, akými boli napríklad vydanie napoleónskeho Trestného zákonníka v roku 1810 alebo schválenie zásad väzenskej justície a internácie v roku 1844. Mettray je totiž podľa neho predzvesťou budúceho vykonávania moci, modelom, v ktorom sa koncentrujú všetky v tom čase najmodernejšie donucovacie technológie správania. A z tohto hľadiska "škola v Mettray otvára epochu

⁴V prípade citovaných štúdií (uvedených v odkaze na literatúru pod číslami 5 a 8) chcem čitateľa upozorniť, že sice boli publikované pod rovnakým názvom, nejde však o identické príspevky.

normalizácie normalizačnej moci, zriadenia moci - vedenia nad individuami" ([10], 299). Samozrejme, žiadna takáto lokálna epizóda nie je (aspoň nie sama osebe) historicky nevyhnutná. O jej vzniku rozhoduje náhodne vytvorený zhluk jedinečných udalostí.

Vyplyva azda z toho, že vznik každej historickej udalosti budeme považovať za celkom náhodný jav, ktorý až retrospektívna ilúzia premení na nevyhnutný produkt, ako tvrdí F. Furet? ([2], 31) Alebo je možné, že práve náhodný zhluk jedinečných udalostí predstavuje istú formu nevyhnutnosti, ako to naznačujú súčasné koncepcie vzniku života?

Na to nepoznám jasnú odpoveď. A zdá sa mi, že ju nepoznal ani Foucault. Snáď nám niečo naznačí jedna z jeho hlavných historických metód, zameraná na opis diskurzov, ktorú nazval "archeológiou".

Už sa hovorilo, že Foucault sa zaujímal predovšetkým o historicky jedinečnú, neopakovateľnú udalosť. Takouto udalosťou môže byť napríklad aj akákoľvek výpoveď, diskurz. V tomto zmysle jeho "archeológia" je metódou opisu diskurzívnych udalostí, resp. opisu výpovedí o týchto udalostiach tak, ako boli uchované v pamäti, v rukopisoch alebo v ktorejkoľvek inej podobe zápisu. Pritom sa snaží vysvetliť, prečo daná výpoveď nemohla byť iná, ako bola, prečo zaplňa práve to miesto, ktoré zaplňa a ktoré nemôže zaujať iná, skrátka - v čom spočíva jej jedinečnosť a súčasne nevyhnutnosť. Zároveň sa usiluje odhaliť, prečo a akým spôsobom sa nastoľujú vzťahy medzi diskurzívnymi udalosťami, s ktorými môže vytvárať spoločnú diskurzívnu formáciu. To však predpokladá opustiť zúžené hranice diskurzov braných samých osebe a skúmať tiež podmienky, ktoré v danom momente a v danej spoločnosti určujú (Foucault doslova píše "riadia") vznik nejakých udalostí, ich trvanie, vzťahy medzi diskurzami, úlohu, ktorú zohrávajú, spôsob, akým sa prejavujú, princípy, na základe ktorých sú diskurzy prijímané, odmietané alebo oživované. Napríklad analyzovať problém šialenstva pre Foucaulta znamená skúmať nielen diskurz o šialenstve a všetko, čo sa o ňom povedalo a napísalo, ale takisto inštitúcie a zákony, ktoré sa ním zaoberajú a právne ho upravujú, spôsoby, akými je blázon vylučovaný, atď. Skrátka, musíme skúmať celý sociálny systém v jeho totalite, v ktorom diskurz je iba jeden elementov spomedzi ostatných elementov. A Foucault si kladie za cieľ opísať vzájomné vzťahy medzi všetkými týmito elementmi systému ([11], 465 - 466).

Tu tiež vidíme, že Foucault opäť na rozdiel povedzme od Deleuza neodtrháva udalosť od historických podmienok jej vzniku.⁵ Ale ani ich nestotožňuje a netvrdí, že vďaka existencii týchto podmienok sa stáva udalosť nevyhnutná. Udalosť je niečo viac než súhrn jej podmienok. Ako východisko novej histórie nevzniká, aby znovu iba reprodukovala to, čo jej predchádzalo. Historická udalosť tiež produkuje - nielen podmienky vlastnej existencie, ale produkuje aj ďalšie udalosti. Každý to pozná z vlastnej skúsenosti, napríklad zo sledovania futbalového zápasu. Mužstvu sa dlho nedarí, zrazu však dá náhodný gól a hneď sa všetko zmení: mužstvu sa začne dariť, dobre kombinuje a strieľa

---

⁵ História tak, ako ju dnes praktizovaná, sa od udalostí neodvracia, ale naopak neustále rozširuje ich pole, neustále odkrýva ich nové povrchovejšie alebo hlbšie vrstvy, neustále izoluje nové celky udalostí, v ktorých sú niekedy udalosti početné, husté a zameniteľné, niekedy vzácne a rozhodujúce..." ([12], 28)

góly. Na druhý deň v novinách označia strelenie gólu za "zlomový okamih" celého stretnutia. Ten však bol úplne náhodný. A práve tento moment, ako sa z jedinečnej náhodnej udalosti stáva východisko k mnohým ďalším udalostiam, zaujíma Foucaulta v jeho historických analýzach azda najviac ([13], 133).

Ak teda na jednej strane existuje istý rozchod, určitá diskontinuita medzi objektívnymi historickými podmienkami, históriou a udalosťou. A preto napríklad "diskusia o príčinách Revolúcie sa nekryje s problémom revolučného javu, ktorý je do veľkej miery nezávislý od predošlej situácie: tá rozvíja svoje vlastné dôsledky. To, čo charakterizuje Revolúciu ako udalosť, je dynamika, ktorú možno nazvať politickou, ideologickou alebo kultúrnou, aby sme vyjadrili, že jej mohutnosť, znásobená mobilizáciou ľudí a pôsobením vecí, je poznamenaná nadmerným vkladáním zmyslu." ([2], 29)

Tak na druhej strane historická udalosť nie je u Foucaulta nikdy chápaná ako izolovaný jav, ako substancia, ale spočíva vo vzťahu, v koexistencii. História ani nemôže premýšľať o udalosti bez toho, aby ju nezaradila do určitého kontextu, kam patrí, bez toho, aby sa neusilovala určiť podmienky, od ktorých závisí, a aby sa zároveň nesnažila odhaliť vzťahy s inými udalosťami ([12], 28). To, či sa stane nejaký jav historickou udalosťou, závisí od spôsobu jej začlenenia do takéhoto kontextu alebo, ako sa sám často vyjadruje, - do "série" s inými udalosťami. V tejto súvislosti Foucault hovorí o histórii ako sérii, resp. "sériovej histórii", pre ktorú hlavnou témou sú udalosti vyvolávajúce reťaz ďalších udalostí a súhrn takýchto udalostí ([3], 276). A jej cieľom je poznanie rozmanitých, vzájomne prepletených, často sa rozchádzajúcich, ale nikdy nie od seba odtrhnutých sérii, čo zároveň umožňuje opísať "miesto" udalostí, podmienky jej objavenia a medze náhodnosti tohto objavenia ([12], 28). Prednosťou "sériovej histórie" je podľa Foucaulta to, že môže odhaliť udalosti a spojitosť medzi nimi tam, kde by sme ich inak asi vôbec nehľadali.

IV. Ako si to Foucault konkrétne predstavuje, demonštruje v svojej známej práci *Dejiny šílenstva* [14]. V nich ukazuje, že k celým týmto dejinám môžeme pristupovať aj ako k sérii, reťazcu väčších alebo menších jedinečných udalostí, ktorý je sám prerušovaný - jednou udalosťou, ale najčastejšie - iným reťazcom väčších a menších jedinečných udalostí.

Descarta ako predchodcu osvietenstva oddeľuje od Montaigna (ako zase významného predstaviteľa renesancie) jedinečná udalosť: bolo ňou nastolenie vlády ratia, rozumu. Zdanlivo ide o osamotený, izolovaný jav. V skutočnosti však išlo o udalosť, ktorá predznamenala jednu historickú epochu, epochu rozumu: jej spôsob myslenia, konania, jej vzťah k životu, k bohu, k prírode, k poznaniu, k viere, pocitom, vášňam, jej postoj k rôznym sociálnym skupinám, k jednotlivcom atď. Hoci teraz, na začiatku ešte veľa chýbalo k tomu, aby sa dejiny rozumu, či dokonca celé dejiny západnej civilizácie zredukovali na pokrok racionalizmu, základný kameň bol už položený. Vtedy "sa človek bláznivý a človek rozumu, ešte nerozdelení, začínajú oddeľovať... Šílenstvo a ne-šílenstvo, rozum a ne-rozum sú v tej chvíli ešte neurčito prepojené: neoddeliteľné, lebo doposiaľ neexistujú, existujúce však navzájom voči sebe, vo vzájomnom vzťahu, v rozhovore, v ktorom sa začínajú oddeľovať." ([14], 6)⁶ Práve

s menom Descarta je nerozlučne spätý diskurz, že skutočný človek je iba ten, ktorý myslí, a myslí zase iba ten, kto pochybuje (pravda, pre úplnosť a objektivitu treba dodať, že v podobnom duchu uvažoval aj Pascal, ktorý, ako písal, si vie predstaviť človeka bez rúk, nôh, avšak nedokáže si predstaviť človeka bez myšlienky). Oblasť myslenia je súčasne oblasťou rozumu, pravdy, ľudského zaobchádzania s človekom. Jej kontrapunktom sa stalo šialenstvo, ktoré je z tejto oblasti mysliacim subjektom vylúčené. Blázon je vylúčený, lebo údajne nemyslí. A keďže nemyslí, ani nejestvuje, a preto k nemu ani nemôžeme pristupovať ako k ľudskej bytosti. Pre Montaigna v 16. storočí bolo šialenstvo ešte jednou z foriem skutočných ľudských pochybností. Človek si podľa neho nikdy nemôže byť celkom istý, či ešte sníva, alebo už blázni. S tým Descartes čiastočne súhlasí, ale dodáva, že kým človek sa môže koniec koncov vždy stať bláznom, myslenie v pravom zmysle slova - ako prejav zvrchovanosti subjektu - nemôže nikdy upadnúť do šialenstva. Nanajvýš môže zablúdiť, nechať sa oklamať, podľahnúť ilúzii, uveriť snu. Nemôže však myslieť nezmyselne.

To je jedna stránka tejto udalosti: šialenstvo je v mene mysliaceho subjektu vylúčené zo sveta rozumu. Jej druhou stránkou, aspektom je akoby opačný, protichodný historický proces uväzňovania šialenstva za hrubými múrmi verejných špitálov, internáčnych budov, cirkevných a charitatívnych organizácií atď. Prostá negácia šialenstva je takto postupne nahradzovaná alebo dopĺňovaná niečím trvácnejším - internáciou. Obec, spoločnosť už blázna nevyháňa, nevylučuje, ale naopak sa ho snaží niekam zaradiť, do niečoho zapojiť, nejakým spôsobom asimilovať, prispôbiť svojim požiadavkám za cenu odňatia osobnej slobody. V tomto kontexte je pre Foucaulta historickou udalosťou možno inak triviálny fakt: už spomínané založenie parížskeho Všeobecného špitálu v roku 1656. Navonok tu išlo o malú, nepodstatnú reformu. Ba ani to nie, ale len o číry administratívny akt. Avšak z hľadiska dejín šialenstva mala táto - pre súčasníkov sotva čímsi pozoruhodná - udalosť zlomový význam. K šialenstvu sa totiž po prvýkrát v dejinách pristupuje ako k sociálnemu javu, z perspektívy chudoby, neschopnosti pracovať, nemožnosti niektorých jedincov integrovať sa do spoločnosti a pod. ([14], 54). Všeobecný špitál nie je liečebné zariadenie, ako nás možno zavádza názov. Ale je polosúdnou, policajnou, poriadkovou inštitúciou zriadenou kráľom a podporovanou meštianstvom, ktorá si od samého začiatku kládla za úlohu "zabrániť žobráctvu a záhal'ke ako zdroju všetkého neporiadku" ([14], 43). To, pochopiteľne, nie je v silách jednej ustanovizne. A tak neprekvapuje, že sa z tejto jedinečnej udalosti za relatívne krátky čas stáva masový fenomén. Kráľovský edikt o vyše dvadsať rokov prikazuje zriaďiť "všeobecný špitál v každom mieste kráľovstva". A netýka sa to iba Francúzska. Po celej Európe sa približne v rovnakom období vytvára široko rozvetvená sieť analogických ustanovizní. Napríklad v nemecky hovoriacich krajinách prvá takáto inštitúcia nazývaná Zuchthäusern vzniká v Hamburgu ešte pred zriadením prvého parížskeho

---

⁶ Všeobecne Foucaulta na histórii zjavne najviac zaujímajú práve podobné medzné situácie. Sám má preto ambíciu "napísať dejiny medzi - oných temných, vzápätí nevyhnutne hneď zabudnutých gest, ktorým určitá kultúra od seba odvrhne niečo, čo bude pre ňu vonkajšie; ten preryv sprevádzajúce celé dejiny, to prázdno, ktorým sa izoluje... Pýtať sa určitej kultúry na jej medzné skúsenosti znamená pátrať v najvzdialenejších končinách dejín po trhline, ktorá je akýmsi prvo- počiatkom jej histórie." ([13], 111)

Všeobecného špitálu okolo roku 1620. Ďalšie však vznikajú v takmer súvislom rade: v Bazileji roku 1667, vo Vratislavi r. 1668, vo Frankfurte a v Spandau v r. 1684, v Königsbergu v r. 1691, v Lipsku v r. 1711, v Halle v r. 1720...

Možno je to všetko iba náhoda. A samy osebe sú tieto dátumy skoro bezvýznamné. Z hľadiska dejín nerozumu však ide o jednu veľkú historickú udalosť, ktorá tieto zeme-pisne i chronologicky odlišné "malé" udalosti spája nejakým spoločným princípom do zložitého celku.

A práve toto, pripomenieme, je z Foucaultovho pohľadu azda najpríznačnejšie pre každú historickú udalosť, ktorá popri svojej jedinečnosti, svojbytnosti, vytvára zvláštny súhrn, "sériu", konfiguráciu malých, nenápadných a nesúrodých udalostí. A opačne: takéto udalosti iba v danej spojitosti, v danej konfigurácii vytvárajú tzv. veľkú a zároveň vždy jedinečnú historickú udalosť. Tá zase spätne vyvoláva rad iných, no niečím si podobných udalostí. Schopnosť vyvolávať ďalšie, príbuzné udalosti je, ako už bolo takisto povedané, tiež jednou z najdôležitejších vlastností historickej udalosti. V konkrétnej súvislosti s dejinami šialenstva Foucault o tom píše: "V skutočnosti sa pod týmito reverzibilnými významami formuje štruktúra, ktorá... určuje. Práve ona rozhodne o tom, že stredoveká a humanistická skúsenosť šialenstva prejde do našej skúsenosti, do skúsenosti, ktorá vykáže šialenstvo do oblasti mentálnej choroby." ([14], 7)

Historicky vzaté, internácia bola - aspoň v svojich začiatkoch - ani nie tak reakciou na medicínske, ako skôr na ekonomické problémy, ktorým muselo čeliť 17. storočie: klesali mzdy, šírila sa nezamestnanosť, bieda, chudoba. Budovy Všeobecného špitálu a podobných inštitúcií, roztrúsených po celej Západnej Európe, sa stali príbytkami bedárov, nezamestnaných, tulákov a zaháľáčov. Internácia sa stala starosťou polície, ktorá má prinútiť najmä tzv. neprispôsobivých pracovať. A to, v čom doposiaľ niektorí vidia príklad zvýšeného záujmu o chorých, bolo skôr vypovedaním otvoreného boja so záhaľkou ([14], 43). Vďaka tomu internácia nadobúda aj mravný rozmer. Spoločnosť akoby mala morálne právo postihovať všetky prejavy neúčinnosti, všetky formy neusporiadanej, nezáväznosti a záhaľky. Šialenstvo je ich exemplárnym príkladom. Špitál je v tomto ohľade jednou zo sociálnych inštitúcií, ktoré majú za úlohu trestať, presnejšie naprávať mravné "nedostatky" jednotlivcov, a to všetkými dostupnými prostriedkami vrátane použitia násilia. Tento moment je pre internáciu vôbec najpodstatnejší. Nestačí povedať, že internácia uväzňuje a donucuje. Na internácii je nové, jedinečné to, že morálka sa tu presadzuje formou hrubého fyzického nátlaku a že je vnucovaná bez rozdielu všetkým, ktorí sú podozriví zo sklonu páchať zlo.

Internácia takto vykazuje oba najpodstatnejšie znaky historickej udalosti. V dejinách šialenstva predstavuje mimoriadnu, zlomovú udalosť, ktorá zase sama s ďalšími udalosťami vytvára akýsi historický celok. A naopak - je to zase táto sieť, ktorá dáva zmysel a význam onej mimoriadnej, zlomovej udalosti, dáva vyniknúť jej jedinečnosti a spätne ozrejmuje jej kľúčový, rozhodujúci význam.

LITERATÚRA

- [1] LACOUÉ - LABARTHE, PH., NANCY, J. L.: *Nacistický mýtus*. Bratislava 1995.
- [2] FURET, F.: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Praha 1994.
- [3] FOUCAULT, M.: "Revenir l'histoire." In: *Dits et écrits par Michel Foucault*. Zv. 2. Paris 1994.
- [4] FOUCAULT, M.: "Le retour de Pierre Rivière." In: *Dits et écrits par Michel Foucault*. Zv. 3. Paris 1994.
- [5] FOUCAULT, M.: "Co je to osvícenství?" In: *Michel Foucault. Myšlení vnějšku*. Praha 1996.
- [6] ARENDTOVÁ, H.: *O násilí*. Praha 1995.
- [7] DELEUZE, G.: *Rokovania*. Bratislava 1998.
- [8] FOUCAULT, M.: "Co je to osvícenství?" In: *Filosofický časopis*, č. 13. Praha 1993.
- [9] FOUCAULT, M.: *Slová a věci. Archeológia humanitných vied*. Bratislava 1987.
- [10] FOUCAULT, M.: *Dozerat' a trestat'*. Bratislava 2000.
- [11] FOUCAULT, M.: *Dialogue sur le pouvoir. Dits et écrits par Michel Foucault*. Zv. 3. Paris 1994.
- [12] FOUCAULT, M.: "Řád diskursu." In: *Michel Foucault. Diskurs, autor, genealogie*. Praha 1994.
- [13] ERIBON, D.: *Michel Foucault 1926 - 1984*. Praha 2002.
- [14] FOUCAULT, M.: *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha 1994.

---

doc. PhDr. IVAN BURAJ, CSc.

Katedra filozofie a dějin filozofie FF UK

Gondova 2

Bratislava

SR